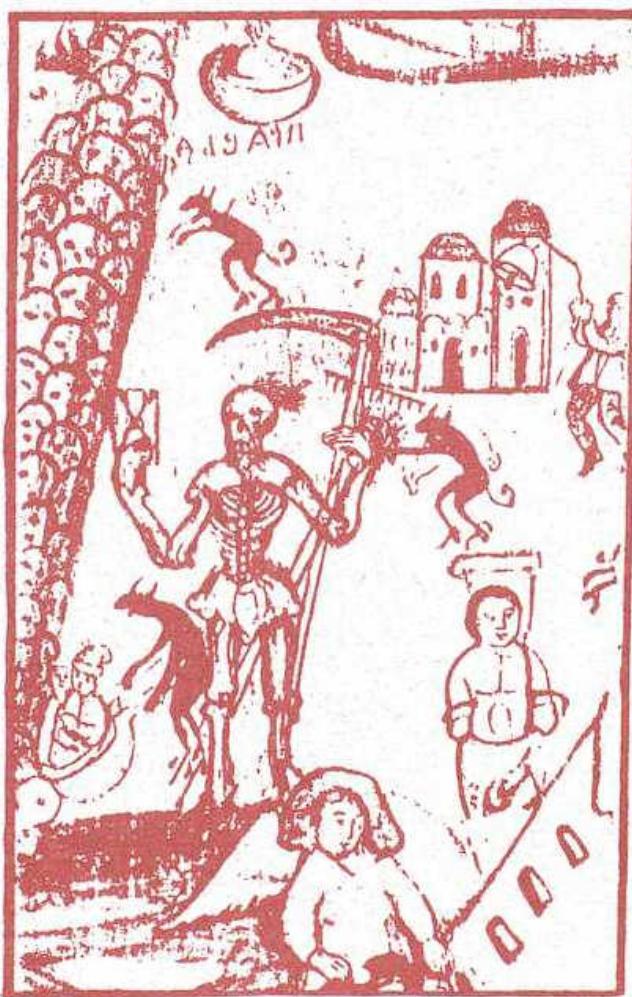

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Z OBSAHU: BEŇUŠKOVÁ, Z.: Vzťah profánneho a sakrálneho v obradoch a sviatkovaní.

MANNOVÁ, E.: Sebaprezentácia nemeckých stredných vrstiev v Bratislave v 19. storočí.

LÁBADYOVÁ, N.: Ludová hra o sv. Dorote na Slovensku.

KILIÁNOVÁ, G.: An Old Theme in the Present Time: Narratives about Death in Modern Society.

Na obálke:

Predstava smrti ako kostry s dlhými končatinami, veľkými zubami a s kosou v ruke. Detail maľby z kostola v Novej Sedlici, okr. Humenné, 1754. K článku G. Kiliánovej: An Old Theme in the Present Time: Narratives about Death in Modern Society.

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, *Slovenský národopis* deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by: Slovak Academic Press, Ltd.,

P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

Electronic version accessible via Internet

URL://www.savba.sk/logos/journals/ap/narhome.html

HLAVNÝ REDAKTOR
Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančář, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlíšené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com
www.cejsh.icm.edu.pl
www.ceeol.de
www.mla.org
www.ulrichsweb.com
www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTUDIE

B e ň u š k o v á, Zuzana: Vzťah profánneho a sakrálneho v obradoch a sviatkovaní.....	159
M a n n o v á, Elena: Sebaprezentácia nemeckých stredných vrstiev v Bratislave v 19. storočí.....	167
L á b a d y o v á, Nora: Ludová hra o sv. Dorote na Slovensku.....	177
K i l i á n o v á, Gabriela: An Old Theme in the Present Time: Narratives about Death in Modern Society.....	197

DISKUSIA

Rozhovor s Prof. Dr. Michaelom Mitterauerom (Zuzana B e ň u š k o v á).....	205
Etnofilm a súčasné filmové a vedecké kontexty (Milan L e š č á k).....	210
Poznámky k etnografickému filmu (Václav M a c e k).....	216
(Pred) časom syntéz? (Viliam J a b l o n i c k ý).....	220

MATERIÁLY

S t o l i č n á, Rastislava: Základná potravina - chlieb u Slovákov v Maďarsku	224
C h u r ý, Slavko: Národopisné materiály v súdnych písomnostiach Liptovskej stolice z 18. storočia	230
P a s t i e r i k o v á, Marta: Dispozícia domu a využívanie obytných priestorov v turčianskej Blatnici v 80. rokoch 20. storočia.....	238

ROZHĽADY-SPRÁVY-GLOSY

Jubileum Dr. Emry Drábikovej (Peter S l a v k o v s k ý).....	253
K jubileu Doc. Dr. Lubice Dropovej (Milan L e š č á k)	253
Prof. Dr. Béla Gunda (1911-1994) (Ján P o d o l á k).....	256

Prijatie u prezidenta Slovenskej republiky (-slav-)	258
Naivné umenie včera a dnes. Insita 1994 (Olga D a n g l o v á)	259
Pracovný seminár „Ekotypy a rodina na Slovensku“ (Zuzana B e ň u š k o v á).....	262
X. Medzinárodná konferencia o etnologickom výskume stravy (Sylvia D i l l n b e r g e r o v á).....	263
Ked múzeum oslavuje (Jarmila P a l i č k o v á)	264
Záverečný protokol Etnofilmu Čadca 1994	266

RECENZIE-ANOTÁCIE

Samuel Augustini ab Hortis: Cigáni v Uhorsku (Arne B. M a n n)	267
Ctibor Nečas: Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945 (Arne B. M a n n)	268
Elena Marušiaková – Veselin Popov: Ciganite v Bulgaria (Eva K r e k o v i č o v á).....	269
Roman džaniben (Zuzana K u m a n o v á)	270
Anatolij Ponomariov: Ukrajinska etnografia (Mikuláš M u š i n k a)	271
Smolińska, T.: Tradycyjne zwyczaje i obrzędy śląskie (Hana H l o š k o v á).....	273
Tátrai Zsuzsanna: Leányélet (Zita Š k o v i e r o v á).....	274
Cantaauw-Groschek, Ch. – Tenschert, U.: Kinderalltag in Stadt und Land 1800-1945 (Sylvia D i l l n b e r g e r o v á)	275
Preserving the Anthropological Record (Jarmila P a l i č k o v á)	276
Národopisné kresby J. V. Scheybala (Jarmila P a l i č k o v á)	277
J. Benko: Stropkov (Ján P o d o l á k)	278
Cavendish, R.: Dějiny magie (Juraj Z a j o n c) ...	279
Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska (Daniel L u t h e r)	281
Anotácie	282

CONTENTS

STUDIES

- B e ň u š k o v á, Zuzana: The relationship between the secular and the sacred in ceremonies and festivals..... 159

- M a n n o v á, Elena: The self-presentation of the German Society middle classes in Bratislava in the 19th century 167

- L á b a d y o v á, Nora: The folk play about St. Dorothy in Slovakia..... 177

- K i l i á n o v á, Gabriela: An Old Theme in the Present Time: Narratives about Death in Modern Society 197

DISCUSSION

- An Interview with Prof. Dr. Michael Mitterauer (Zuzana B e ň u š k o v á)..... 205

- Ethnofilm in Contemporary and Scientific Contexts (Milan L e š č á k) 210

- Some Remarks on the Ethnographic Film Situation (Václav M a c e k) 216

- (Before) The Time of Synthesis (Viliam J a b l o n i c k ý)..... 220

MATERIALS

- S t o l i č n á, Rastislava: The Basic Food – Bread among Slovaks in Hungary..... 224

- Ch u r ý, Slavko: Ethnographic Materials in 18th Century Trial Papers from the Liptov District of Northern Slovakia 230

- P a s t i e r i k o v á, Marta: The Disposition and the Use of the Dwelling House in Blatnica, Turiec District of Central Slovakia..... 238

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

- The Anniversary of Dr. Ema Drábiková (Peter S l a v k o v s k ý)..... 253

- The Anniversary of Doc. Dr. Lubica Droppová (Milan L e š č á k) 253

- Prof. Dr. Béla Gunda (1911-1994) (Ján P o d o l á k)..... 256

- An Audience with the President of the Slovak Republic 258

- Naive Art Yesterday and Today. INSITA 1994 (Olga D a n g l o v á)..... 259

- Seminar „Ecotypes and the Family in Slovakia“ (Zuzana B e ň u š k o v á)..... 262

- The Tenth International Conference on Ethnological Food Research (Sylvia D i l l n b e r g e r o v á) 263

- When the Trnava Museum has an Anniversary (Jarmila P a l i č k o v á)..... 264

- The Final Report of Ethnofilm in Čadca 1994 266

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

VZŤAH PROFÁNNEHO A SAKRÁLNEHO V OBRADOCH A SVIATKOVANÍ

ZUZANA BEŇUŠKOVÁ

*PhDr. Zuzana Beňušková, Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12,
813 64 Bratislava, Slovakia*

The article is part of a dissertation on the Influence of institutions on the formation of ceremonial culture. The author is concerned with the significance of secular and sacred elements in defining rituals and forming contemporary customs. She considers research on folk religion in Slovakia to be important especially when researching ceremonies reflecting family and social relations.

Náboženské prvky boli po stáročia integrálnou súčasťou kultúry každodenného života. Aj to je možno príčinou, prečo sa im venovala v etnografii v minulosti pozornosť len okrajovo. V 20. storočí sa však význam náboženstva v živote rozličných sociálnych skupín a spoločenstiev diferencoval a sekularizačné procesy poskytli alternatívu každodenného života, nezávislú od sakrálnej sféry. Zmenil sa aj vplyv cirkevných inštitúcií na organizáciu sociálneho života, takže aj pre mnohých veriacich tvoria iba určitú kulisu, ktorá sa aktivizuje najmä v súvislosti s dôležitými momentmi v živote človeka a spoločnosti, so sviatkami a obradmi. V neposlednom rade diferencoval sa aj odstup, resp. prístup bádateľov k náboženstvu, čo tiež prispieva k širšiemu spektru nazerania na problémy religiózneho charakteru a k objektívnejšiemu postihnutiu skutočnosti.

Fenomén viery a nábožnosti je s výskumom obradov a sviatkov natoľko spätý, že je v zahraničnej literatúre často súčasťou pokusov o definovanie pojmu rituál. Napr. E. Durkheim definuje obrady ako „*zásady jednania, vymedzujúce, akým spôsobom je človek povinný dodržať záležitosti svätých*“.¹ Aj v novšej západoeurópskej etnologickej literatúre sa dočítame, že spoločným menovateľom rituálu a jemu blízkym pojmom obrad a ceremoniál „*je viera v nadprirodzeno a ... magické myšlenie, ktoré vychádza z presvedčenia o inštrumentálnej hodnote a účinkoch určitých praktík, ktorých ritualizácia túto vieri podporuje*“.²

Sakrálna a profánnna podstata obradového správania je u niektorých bádateľov základom odlišenia pojmov rituál a zvyk. Zvyky zaraďujú do sekularizovaného sveta, kým pojmom rituál skôr vymedzujú komunikáciu ľudí s posvätnou sférou. Štúdium rituálov sa z tohto hľadiska prenechalo historikom náboženstva, kým štúdium zvykov prináleží etnológom.³

Ako konštatuje E. Leach,⁴ takéto rozlišovanie je založené na názore, že pri každom ľudskom jednaní je možné rozlísiť jeho sakrálnu a profánnu zložku. Väčšina ľudí má však len hmlistú predstavu o takomto rozlišovaní. Do popredia preto vystúpila potreba ne definovať rituál takými kritériami, ktoré sú späť s posvätnosťou alebo svetskostou kultúrnych form, ale vychádzajú z jeho funkcie v spoločenstve, v ktorom existuje. Rituál možno vidieť

ako akt sociálnej komunikácie, ktorým ľudia prijímajú alebo vysielajú správy o spoločnosti, v ktorej žijú, alebo o inom spoločenstve. Interpretácia týchto správ je možná prostredníctvom inštitucionálnych foriem každého rituálu a jeho prirodzeného opakovania.

Reakciou na definície založené na sakrálnom charaktere rituálu je analýza svetských a sakrálnych prvkov v ritualizovanom správaní, resp. dokazovanie, že nie všetko, čo sa pokladá za „obradné“, súvisí s náboženským, či vierou v nadprirodzeno, čo je predmetom viacerých štúdií.⁵ Výskumy naznačujú, že problém svetského a posvätného v obradoch má jednu polohu v rovine inštitucionálnej, pričom v industriálnej a postindustriálnej spoločnosti sú tieto dva fenomény zreteľne oddelované, a inú polohu v rovine ich vnímania jednotlivcom, resp. v rovine hodnotovej, kde sú menej prehľadne odlišiteľné. „*Sakralizačná funkcia zvykov je obsiahnutá v intergeneračnej transmisii prejavov úcty a posvätného charakteru určitých miest, predmetov, duchovných hodnôt. Nejde len o náboženské kultové objekty, aj keď tieto sú z kvantitatívneho hľadiska najpočetnejšie, ale aj o celý rad ďalších. Čo pre jednu skupinu môže byť všedné, pre inú môže mať v dôsledku emocionálnej väzby povahu „sakrum“, napr. bojová alebo národná zástava, hymna, hrob, osobné predmety legendárnej osobnosti, symboly, atribúty a miesta, spojené s významnými udalosťami a postavami národných dejín“.⁶ Súčasní etnológovia nachádzajú obdobu polohy sakrálneho aj v oveľa menej patetických javoch každodennej kultúry, vidia ho v spôsobe prežívania a v saturovaní kolektívneho emocionálneho zážitku. Pre lepšie pochopenie tejto roviny môžeme siahnuť po príklade z Ameriky, ktorý sa na prvý pohľad bude možno javiť ako extrémny, ale výstižne charakterizuje takto vnímané splývanie funkcie svetskéj a sakrálnej sféry: C. P. Kottak prirovnáva návštevu Disney Worldu k náboženským púťam. Konštatuje, že Disney World má svetské aj sakrálne atribúty. Pre mnohých Američanov rekreácia a religia nepredstavujú odlišné domény. Podobnú funkciu ako náboženský rítus môže preto zohrať aj návšteva futbalového zápasu, ktorý svojím spôsobom tiež predstavuje druh verejného rituálu.⁷*

Na relatívnosť a prelínanie sakrálneho a profánneho pri verejných podujatiach poukázal napr. aj výskum motivácií účasti ľudí na náboženskej púti v rakúskom Vierbergu. Na základe ankety bolo zistené, že len 12,7% opýtaných sa púte zúčastnilo z čisto náboženských dôvodov a u 31,7% opýtaných náboženský motív úplne chýbal. Takmer 90% uviedlo viačero motívov účasti na púti, pričom popri náboženskom motíve dôležité miesto mali motívy spoločenské a potreba udržiavania tradícií.⁸ Pestrosť profánnych aktivít na púťach potvrzujujú i výskumy zo Slovenska.⁹ Popri funkciách náboženských púte plnili nemenej dôležité funkcie spoločenské, obchodné a zábavné.

Pri etnologickom výskume inštitucionálnych foriem obradovosti, v ktorom dominuje mikrospoločenský prístup, je pokus o sprehľadnenie vztahu sakrum a profánum v obradovej kultúre logickým predpokladom či dôsledkom.

Netradičný pohľad na prelínanie sakrálneho a svetského, ako i celú sériu príkladov uvádzia L. Schmidt v príspevku Zvyk bez viery.¹⁰ Upozorňuje, že ten istý zvyk môže mať pre jeho účastníkov rôzne významy (inak ho vníma napr. knaz, inak rolníčka, inak dieťa) a že hľadanie nových významov zvykov je nová kapitola, ktorú treba zahrnúť do národnopisu. Dôležité je pritom poznať mienku nositeľov zvykov, prečo zvyk dodržiavajú. Príklady, ktoré uvádzia, sú sice prevažne zo západoeurópskej kultúry, ale mnohé spomínané obyčajové prvky sa vyskytujú aj v stredoeurópskom priestore, alebo sa tu rýchlo udomáčňujú a ich kľukatý vývin sakrálno–profánnymi inštitucionálnymi kanálmi zostáva verejnosti neznámy, alebo ho nevníma. Ide napríklad o symbolické krsty nových produktov (napr. kníh, hudobných nosičov), mládat v ZOO a pod. Z obradov životného cyklu sa prvky krstu objavovali napr. pri tradičnom prijímaní za mládencov, pri prijímaní nových študentov na beániach, pri vstupe nových členov do uzavretých spoločenstiev a z cirkevného zvyku vychádzajú i ob-

čianske vitania novorodeniatok. K sekularizácii pôvodne sakrálnych prvkov došlo pri celom rade vianočných zvykov, ako napr. počúvanie vianočných kolied s tematikou narodenia Ježiška, dekorácie zo slamených či papierových betlehemov, imitácia anjelov na vianočných ozdobách, výzdoba okien vystrihovačkami z papiera s námetom dedinky s kostolom či anjelikmi, stotožňovanie Ježiška s postavou deduška nosiaceho darčeky a pod.

Početné sú aj príklady na ovplyvňovanie cirkevných zvykov svetskými, osvojenie si týchto svetských sviatkov v cirkvi, ktoré podľa L. Schmidta vznikli v svetskom prostredí v dôsledku zlého svedomia, ako napr. Dňa stromov, Dňa ochrany zvierat. Deň ochrany zvierat cirkev do svojho učenia pretransformovala cez sv. Františka z Assisi a v západnej Európe tento sviatok nadobudol takú podobu, že majitelia psov a mačiek čakajú pred kostolom na požehnanie pre svojich miláčikov. Sviatok 1. mája je pretransformovaný cez sv. Jozefa a nazýva sa sviatkom svätého Jozefa robotníka.

Aj J. M. Pérez konštatuje, že „*Európa poskytuje dobrý príklad veľkým množstvom obyčajov ľudovej pobožnosti, ktoré sú dnes uznávané ako folklór, a pritom sa nezhodujú s religióznym duchom dnešného katolicizmu, predovšetkým po 2. Vatikánskom koncile.*“¹¹ Nezriedka pritom dochádza k problematickým situáciám. Ako príklad uvádza odmietnutie katalánskeho knaza požehnať osobné vozidlá na Deň sv. Kríštofa, ktorý je patrónom cestujúcich, s odôvodnením, že je tento zvyk pseudoreligiózny. Obyvateľstvo sa však cítilo ukrátené o sviatok, rozšírený v mnohých oblastiach krajiny. Spájanie svetských prvkov s cirkevnými je u nás v posledných rokoch zaužívané pri otváraní slávnostných podujatií (napr. folklórnych festivalov), ktoré začínajú slávostnou omšou.

Katolícka cirkev si v 20. storočí osvojila také atribúty a sviatky, ktoré nemajú pôvod v sakrálnom prostredí. Napr. vianočný stromček, Deň matiek, ktorý sa najprv šíril v evanjelických oblastiach a v katolíckom prostredí ho ešte v 1. polovici storočia nahradzali mariánske sviatky. Pozrime sa zo sémantického hľadiska na význam a vývinový posun adventného venca. Pôvod má v Škandinávii a v severonemeckých oblastiach. Do ostatnej Európy ho prenieslo mládežnícke hnutie ako symbol štyroch ročných období, šíril sa prostredníctvom škôl a protestantských kostolov. V katolíckom prostredí bol adventný veniec priyatý až po druhej svetovej vojne, pričom štyri sviečky sa stali symbolom štyroch predvianočných adventných týždňov. U nás však v nedávnej minulosti verejné spomínanie adventu nebolo žiaduce a ani adventný veniec sa na verejné priestranstvá nedával. Po roku 1989 podľa vzoru západných krajín (kde sa ako dekoratívny prvak rozšíril najmä v poslednom desaťročí), a najmä pod vplyvom módnych časopisov je používaný ako vianočná výzdoba bez ohľadu na náboženské vyznanie majiteľov a zostáva vystavený aj po adiente, počas celých vianočných sviatkov. Ide teda o obradový atribút, ktorý zludovel, no na jeho rozšírení sa viacerými spôsobmi podieľali najmä oficiálne inštitúcie.

Nábožnosť je faktorom eminentne spoločenského významu. Napriek tomu bola v spoločenskovedných výskumoch utlmovaná, alebo zanedbávaná. Podcenenie významov religiozity pre poznanie každodenného života si priznávajú aj vedci v susedných západných krajinách.¹² V nedávnej minulosti u nás nemožno hovoriť vyslovene o tabuizácii tejto témy. Vychádzajúc z Marxovej tézy, že „náboženstvo je ópium ľudstva“, a z nezlučiteľnosti náboženskej ideológie s komunistickou, sa výskumom religiozity zaoberali predovšetkým inštitúcie blízke vládnucím kruhom, ktoré ho usmerňovali podľa svojich potrieb. K chúlosťnosti tejto témy prispela aj politizácia náboženstva, pre Slovensko po roku 1989 nemenej aktuálna.

Polarita posvätného a svetského je však prítomná v myslení všetkých ľudských spoločenstiev. Ľudia z viac či menej vyspelých známych kultúr sú zvyknutí rozdeľovať veci na svetské a posvätné. Posvätnou sa môže v ich očiach stať určitá vec, alebo osoba, ale tiež

priestor a čas. Symbolika dobra a zla, predstavujúca kategórie čistého a nečistého hrá podstatnú rolu nielen v každom náboženstve, ale premieta sa aj do pravidiel morálky. Inštitúcia morálky a mravných noriem je pokusom preniesť posvätnú polaritu čistých a nečistých síl z oblasti nadprirodzena do sveta každodenného života. V svetskej podobe sa tieto sily stávajú základom mravných kódexov, orientujúcich jednanie ľudí vo vzťahu k druhým ľuďom v bežnom živote.¹³ Opozícia medzi posvätným a svetským je podstatná pre usporiadanie sveta všetkých predindustriálnych spoločenstiev a do súčasnosti tvorí významnú zložku štrukturácie a diferenciácie spoločenstiev a ich každodennej kultúry. Posvätné a profánne predstavuje kontrast medzi zvláštnosťou, tajomstvom, prekročením vlastnej fyzickej existencie a medzi bežnými starostami a svetom materiálnych hodnôt, ktorý je pochopiteľný a všedný. Reálny ľudský život môže byť v ktorejkoľvek svojej zložke, vo vzťahu ľudí k prírode, ako aj v ich medziľudských vzťahoch a vo vnútornom individuálnom živote, zasiahnutý a usmerňovaný náboženskými predstavami a postojmi. Náboženstvo sa potom stáva určitým druhom zobrazovania reálneho sveta a života. Reálne hodnoty sa potom obyčajne zdajú ako nerozlučne späť s náboženstvom. Tu je príčina húževnatosti a úpornosti, s akou sa náboženstvo udržiava a obhajuje v modernom, inak celkom svetskem prostredí.

Potrebe bezpečnej orientácie človeka vo svete slúži ustálený sociálny poriadok, na ktorom sa podielajú centralizované inštitúcie sakrálneho aj profánneho charakteru. Ich pôsobenie sa premieta do každodenného spôsobu života jednotlivcov a sociálnych skupín, splýva s ich kultúrnymi osobitostami a pretavuje sa do kompromisnej podoby, priateľnej pre väčšinu zúčastnených.

Pojmy sakrum a profanum majú v značnej miere charakter teoretický, napomáhajúci analýze súčasných javov, v ktorých podiel sakrálneho a profánneho nie je jednoznačne jasný. Podľa M. Eliadeho, dialektika sakrálneho spočíva v tom, že určitý jav začína naberat sakrálnu hodnotu, stráca prvky svetskosti a nadobúda prvky posvätné, hoci sa inak nelísi od nijakých podobných javov. Vyniká tým, že určitá ľudská skupina ho v nejakom priestore a historickom momente mystifikovala.¹⁴ „*Pri skúmaní „sakralizačnej funkcie“ ľudových obradov, obyčajov si treba uvedomiť, že zdroje „sakrálneho“ tu spočívajú v sociálnych vzťahoch. Ako sakrálne boli prijímané všetky tie zložky, ktoré boli posvätené nielen cirkevným kultom, ale súčasne tie hodnoty a normy v ľudovej tradícii, ktoré korigovali vzájomné spolužitie a nesmeli byť žiadnym spôsobom spochybňované, či relativizované... Posvätné malo funkciu socio-kultúrne regulatívnu a pôsobilo ako podmienujúci komponent náboženskej a tradične-ľudovej zložky obradov.*“¹⁵ Sakrálne poskytovalo oporu tradičným inštitúciám pri usporiadani vzťahu k spoločnosti.

Sakralizovanú formu teda môžu nadobudnúť významné momenty v živote spoločnosti a jednotlivca aj ich opakoványm zdôrazňovaním zo strany svetských centrálnych inštitúcií. Posvätenie sveta sa prejavuje v nahradení náboženských rituálov podobne ortodoxnými rituálmi modernej politiky. Kto kontroluje priebeh sociálneho rituálu, kontroluje spoločnosť. „*Má totiž pod kontrolou svet symbolov, bez ktorého nemožno ani vyjadriť identitu skupiny, ani pomenovať jej minulú skúsenosť, ani formulovať ašpirácie do budúcnosti. Ten, kto kontroluje dávne mýty, získava tým automaticky autorské práva na formulovanie programu pre súčasnosť i pre budúnosť. Sviatok je príležitosťou na to, aby sa všetko prepojilo, aby z minulosti prerozprávanej podľa potreby danej chvíle načerpali prítomní istotu pre súčasnosť i nádej do budúcnosti.*“¹⁶ Často ľahko určiť, či ide o sakralizáciu alebo profanizáciu, pretože mnohé svetské obrady a sviatky nadviazali na cirkevné, profanizoval sa ich význam a po určitom čase boli ľuďmi prijímané ako „sakrum“. Sekularizované formy pôvodne náboženských obradov a slávností v kalendárnom i výročnom cykle sa ujali najmä tam, kde boli štátom podporované a účasť cirkvi na nich bola obmedzovaná. Príkladom sú

tzv. občianske obrady, ktoré si v niektorých postkomunistických krajinách udržali životnosť do súčasnosti.

„*Politika, ktorá je vždy súperením medzi tými, kto moc práve drží, a tými, ktorí sa o ňu usilujú, je v jadre záležitosťou beznádejne prízemnej, pominúcou a svetskou. Napriek tomu, žiadna zo súperiacerich strán neváha vydávať svoje vlastné záujmy za niečo posvätného. Politici podsúvajú svojim celkom profánnym šarvátkam posvätné významy... V bežnom politickom zápase sa i to najprozaickejšie heslo skoro mení v posvätný symbol...*“¹⁷ Funkcia hesiel, symbolov a oslavných príhovorov bola do roku 1989 u nás využívaná nielen pri politických sviatkoch, ale i v každodennom živote. V demokratických spoločnostiach sa ich účinok využíva napr. v predvolebných kampaniach, v extrémisticky orientovaných skupinách, ale psychologickú funkciu zohrávajú heslá a symboly i v reklame.

Nech je z politického hľadiska religia akokoľvek interpretovaná, jedna jej rovina zostáva voči politike pomerne imúnna, a tou je **Ľudová nábožnosť**, alebo fungovanie religiozity v každodennom živote človeka. Hoci výsledky ateistického pôsobenia v bývalých komunistických režimoch sa mali prejavíť práve na tejto úrovni, zdá sa že nábožnosť ľudí u nás nevykazuje podstatné odlišnosti od susedných krajín s nepretržitým demokratickým režimom. Potvrzuje sa tak známa skúsenosť, že duchovná kultúra nepodlieha okamžite politickým zmenám, ale pôsobia v nej faktory, ktoré sú pre uchovanie jej kontinuity silnejšie, než konfliktné situácie vo vývine spoločnosti.

Termín **Ľudová nábožnosť** (ľudové náboženstvo) zodpovedá termínom *Volksfrommigkeit, popular religion, réligion populaire*, frekventovaným v zahraničných etnologickejších prácach. V našej odbornej literatúre nie je zaužívaný. Čiastočne sa prelíná s termínom „**Ľudová morálka**“, ktorú M. Leščák definoval ako „*morálne vzťahy a zákonitosti ich vývinu v prostredí lokálnych spoločenstiev, resp. spoločenských skupín - nositeľov tradíciou uchovávaných a odovzdávaných etnických charakteristik.*“¹⁸ Ľudová morálka aj ľudová nábožnosť sú súčasťou svetonázoru ľudových vrstiev. Ľudovú morálku v mnohých oblastiach ovplyvnilo náboženstvo, ktoré sa zakomponovaním do každodenného života zmenilo z univerzálnnej internacionálnej podoby oficiálneho učenia na etnické a lokálne formy.

Pobožnosť ľudu bola interpretačným vzorom a formou ovládnutia skutočnosti, transcen-dovala sociálno-ekonomickej pomery a v rámci nich dávala jednotlivcovi vhodnú a zrozumiteľnú formu viery. Ľudová religiozita je na rozdiel od formálneho cirkevného učenia v spoločenstve normatívne tradovaná viera. „*Ľudová religiozita nie je to, čo je v hlavách, ale to, čo sa zakotvuje v každodennom živote.*“¹⁹ Religiozita obsiahla celý súbor individuálneho a kolektívneho správania, premietla sa do sféry voľného času, morálky, sexuality, prežívania sviatkov, do sociálnych vzťahov, slovesných prejavov i materiálnej kultúry. Osobitne u katolíkov je každodennou verejne manifestovanou samozrejmosťou. Vo svojom vývine prekonala religia výrazné zmeny.

V 20. storočí napriek kontinuitnému pôsobeniu cirkví zažila viaceré konfliktné obdobia, podmienené nielen politickými, ale i všeobecnými civilizačnými zmenami, prebiehajúcimi v celej Európe.

Ľudová nábožnosť je fenomén premietajúci sa do rôznych oblastí spôsobu života veriacich i neveriacich, často je spojená s každodennosťou, splýva s ňou. Zvlášť katolicizmus je učením, ktoré má praktickú relevanciu v každodennom živote. Ako konštatuje G. Korf, rozdiel medzi evanjelickým a katolíckym náboženským vedomím je v tom, že evanjelické je na úrovni individuálneho a skupinového vedomia, kym katolícke je na úrovni inštitucionalnej.²⁰

Religiozita sice kontrastuje s moderným sekularizovaným svetom, ale zároveň je jeho súčasťou, a to nielen v rovine každodenného života, ale i v rovine politickej, umeleckej,

etickej a v ďalších sférach duchovnej kultúry. Výskum ľudovej nábožnosti je u nás pomerne zanedbaný, no i v etnologickej literatúre má rozvinuté len niektoré oblasti, najmä výtvarné umenie, výskum pútí, uctievania svätých, osláv cirkevných sviatkov. Jej konfliktné podoby sú zachytené len minimálne, hoci existujú i tam, aj keď nie v takej vypuklej podobe, v akej sa s nimi stretávame u nás. Nie náhodou považuje G. Korf za perspektívne oblasti výskumu ľudovej nábožnosti prechod od inštitucionalizovaných foriem religie, viazanej na cirkev k privátnej, mimocirkevnej, a tiež výskum „profánnego kultu“, reprezentovaného najmä vo sviatkoch a obradoch v bývalých socialistických formách kultúry.

Ludové náboženstvo neexistuje bez cirkvi a naopak. Cirkev integruje časti ľudového náboženstva a ďalej vplýva na jeho iné formy. Výsledkom hľadania rovnováhy medzi náboženským učením katolíckej cirkve a súčasným svetom boli závery II. Vatikánskeho koncilu. Za základné formy prejavov ľudovej religie sú považované:

1. tradičné kultové a poverové formy
2. marginálne formy viery a religióznych praktík - mágia, liečenie
3. religiózne masové fenomény - púte
4. náboženské slávnosti - vo výročnom aj rodinnom cykle
5. prejavy súvisiace s obvyklými liturgickými formami - ich akceptácia, identifikácia.²¹

Obradová kultúra je len jednou z oblastí tradičnej i súčasnej kultúry, ktorá sa do dnešnej podoby sformovala prelinaním sakrálnych a svetských prvkov. V etnologickej literatúre je väčšia pozornosť venovaná vývinu a zmenám vo výročných zvykoch, ktoré zároveň viac podliehajú vonkajším vplyvom, než intímnejšie zvyky rodinné. Základné princípy formovania zo strany svetských a náboženských inštitúcií sú však porovnatelné a fungujú tu určité zákonitosti porovnatelné aj v rôznych historických obdobiach. Ako ukazujú sociologické výskumy, religiozita je jedným z určujúcich faktorov aj pri súčasnej typológii rodinného správania. Na základe kvantitatívnych výskumov konštatujú, že v gréckokatolíckych a pravoslávnych rodinách prevažuje sklon k tradičným typom rodinného správania, k moderným typom inklinujú evanjelici a občania nedeklarujúci svoje vierovyznanie. Rímskokatolíci tvoria v tomto ohľade nevyhranené, štandardné typy.²² Potvrzuje sa tu prepojenosť profánnych sociálno-ekonomických a sociálno-kultúrnych väzieb, ktoré obsahujú aj sakrárne prvky.

Z hľadiska štruktúry vierovyznaní mali veriaci na Slovensku v roku 1993 nasledovné zloženie:²³

rímskokatolíci	78%
evanjelici.....	10%
gréckokatolíci	7%
reformované kresťanské cirkvi	2%
pravoslávni	1%
iné	2%

Konfesionálna príslušnosť je vo vidieckom prostredí dôležitým determinantom sociálnych vzťahov tak v rámci rodiny, ako i lokálneho spoločenstva. Odlišné prejavy konfesionality v každodennom živote sú vnímané najmä vtedy, ak dochádza k stretu príslušníkov dvoch alebo viacerých konfesií a je potrebné uviesť do súladu rozdielne prvky v cirkevných nariadeniach (napr. pri krstoch, sobášoch, liturgickom kalendári), ako i tradičné normy v spôsobe života, na ne nadväzujúce.²⁴

- 1 Słownik etnologiczny. Warszawa-Poznań 1987, s. 258.
- 2 Sociální a kulturní antropologie. Praha 1993, s. 126.
- 3 FRYKMAN, J.: Ritual as Communication. Ethnologia Scandinavica, 1982, s. 54-63.
- 4 LEACH, E.: International Encyklopedia of the Social Sciences. Ritual. 1968. Podľa Frykman, J.: c.d.
- 5 Napr. viaceré štúdie v publikácii Brauchforschung (Hrg. M. Scharfe), Darmstadt 1991; tiež CHORVÁTHOVÁ, L.: Obrad a jeho slovesné útvary ako prameň štúdia procesov sociálnej a etnickej identifikácie. Slov. Národop., 40, 1992, s. 9-28.
- 6 HORVÁTHOVÁ, E.: Dynamika tradície duchovnej kultúry. Slov. Národop., 34, 1986 s. 96.
- 7 KOTTAK, C. P.: Cultural Anthropology. New York 1991, s. 348-349.
- 8 GERNT, H.: Brauchfunktion und Brauchmotivation der Kärtner Vierbergewallfahrt. In: Brauchforschung, c.d., s. 299-320.
- 9 ZAJICOVÁ, K.: Profánne aktivity na púťach v Marianke v 1. polovici 20. storočia. Slov. Národop., 42, 1994, s. 102-107.
- 10 SCHMIDT, L: Brauch ohne Glaube. In: Brauchforschung, c.d., s. 105-135.
- 11 MARTÍ I PÉREZ, J.: Tradícia, ľudové umenie a ideológia. In: Modely ochrany ľudovej umeleckej výroby a remesiel. ÚLUV, Bratislava 1994, s. 39.
- 12 MITTERAUER, M.: Religion ins Lebensgeschichten. In Beiträge zur historischen Sozialkunde. 4/89, s. 1.
- 13 KELLER, J.: Nedomyšlená společnost. Brno 1992, s. 67-68.
- 14 Słownik etnologiczny, c.d., s. 325.
- 15 NAVRÁTILOVÁ, A.: Obřady a obyčeje při narození a smrti. (Pokus o analýzu genese a složek lidových obřadů a obyčejů). Kandidátska dizertačná práca. Brno 1980, s. 65.
- 16 KELLER, J., c.d., s. 81.
- 17 Tamže, s. 68.
- 18 LEŠČÁK, M.: Kontinuita a premeny tradičných etických noriem. In: Spôsob života družstevnej dediny. Bratislava 1986, s. 24.
- 19 HELLER, A.: Zur Sozialgeschichte des Katholizismus in lebensgeschichtlichen Erinnerungen. In: HELLER, A. - WEBER, T. - WIEBEL-FANDER, O.: Religion und Alltag. Böhlau Verlag Wien - Köln 1990, s. 292.
- 20 KORF, G.: Volkskundliche Frömmigkeits- und Symbolforschung nach 1945. In: CHIVA, I., JEGGLE, U.: Deutsche Volkskunde - Französische Ethnologie. Zwei Standort-bestimmungen. Paris 1987, s. 244-277.
- 21 Neues Handbuch theologischer Grundbegriffe 5. München 1991, s. 201.
- 22 GURÁŇ, P. - FILADELFIOVÁ, J. - RITOMSKÝ, A.: Lokálna typológia rodinného správania na Slovensku. Sociológia, 27, 1995, č. 1-2, s. 43-44.
- 23 Informácia o názoroch občanov Slovenska na postavenie cirkvi a význam náboženskej viery v živote spoločnosti: ŠÚ SR, Bratislava, jún 1993, s. 9.
- 24 Týmto problémom sú venované štúdie KALAVSKÁ, V. - KALAVSKÝ, M.: K otázke zmiešaných manželstiev. In: Južný Zemplín. Štúdie o etnokultúrnom vývoji národnostne zmiešanej oblasti. NÚ SAV, Bratislava 1993, 124-144; BEŇUŠKOVÁ, Z.: Vplyv spoločensko-politickej vývinu na zmeny v inštitucionálnych obradoch. In: Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry. NÚ SAV, Bratislava 1991, s. 43-61.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SECULAR AND THE SACRED IN CEREMONIES AND FESTIVALS

*PhDr. Zuzana Beňušková, Institute of Ethnology, Slovak Academy of Sciences,
Jakubovonám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia*

Summary

In the 20th century, the importance of religion in the life of various social groups and communities has differentiated, and the process of secularization has provided an alternative every-day life independent of the sacred sphere. The influence of church institutions on the organization of social life has also changed. For many, religion is only a sort of background, which is activated especially in connection with important moments in the life of the person and society, with festivals and ceremonies.

The phenomenon of faith and religion is so closely connected with research on ceremonies and festivals that in foreign literature, it is often part of attempts to define the concept of ritual. The analysis of the secular and sacred elements in ritualized behaviour, showing that not all ceremony is connected with religion or belief in the super-natural is a reaction to the definition based on sacred character.

Research shows that secular and sacred phenomena in ceremonies have one place on the institutional level, while in industrial and post-industrial societies these two phenomena are clearly divided. They have another position on the level of their perception by the individual, or on the level of values, where they are less clearly distinguishable.

L. Schmidt takes an untraditional look at the overlapping of the sacred and the secular, giving a whole series of examples. He observes that the same custom may have various meanings for its participants, and that the search for new meanings of customs is a new chapter, which needs to be included in ethnology. In the 20th century, the Catholic Church has appropriated some attributes and celebrations which did not originate in the sacred environment, for example the Christmas tree, advent wreath and Mothers' Day.

The need for people to have a secure orientation in the world is served by the established social order, in which centralized institutions of both sacred and secular character participate. Their activity is reflected in the everyday way of life of individuals and social groups, mixing with their cultural personalities and remelting into a compromise form acceptable for majority participation. It is often difficult to decide whether this involves sacralization or secularization, since many secular ceremonies and festivals were connected with the Church, so that after a certain time, they were accepted by the people as „sacred“. Important moments in the life of society and the individual may also acquire a sacralized form, with their repeated emphasizing from the side of secular central institutions, for example the orthodox rituals of modern politics. Whoever controls the course of social ritual, controls society.

Originally religious ceremonies and festivals in the calendar and annual cycle acquired secularized forms especially where they were state supported, and the participation of the Church was limited.

In the recent past research on religion in Slovakia was negligible or conceived in a one-sided way. The politicization of religion in the years 1939-45, topical in Slovakia even after 1989, also contributed to the sensitivity of this subject. Conflicting forms of religion are also covered only minimally in Western European literature. However it also exists there, although not in such a prominent form as we meet with in Slovakia. However religion is interpreted from the political point of view, one of its levels remains relatively immune to politics. This is folk religion. The results of atheist activity in the former communist regimes should have appeared precisely on this level, but it appears the folk religion in Slovakia does not show substantial differences from neighbouring countries with uninterrupted democratic regimes. This confirms the known experience that spiritual culture does not immediately succumb to political changes, but factors are active in it, which preserve its continuity more strongly than the conflicting situations in the development of society.

Citizens found themselves in situations where they were confronted with different ideological pressures from the Church and state, and were forced to publicly express their position. This particularly applied to family ceremonies, in which the institutional component of the citizen became the object of pressures from traditions and opposing ideological systems. The problems which arose were usually not manifested in the actual course of the ceremonies, but they were experienced in the intimacy of family life.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 43, 1995, číslo 2

Vychádza štvrtročne

Hlavný redaktor:

PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:

PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Doc. Emília Horváthová, DrSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančář, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešťa, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Sk

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 43, 1995, Number 2

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 43, 1995, No 2

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 43, 1995, Nr. 2

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, Pošta 12, 8. 8. 1994, č. j. 346-RPP/94

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ISSN 1335–1303

MIČ 49 616

